

До 100-річчя становлення та розвитку вищої освіти водогосподарського комплексу в Україні: одеський вектор

Стаття присвячена історії становлення та розвитку вищої освіти для підготовки фахівців у галузі водогосподарського комплексу в Україні. Висвітлено узагальнюючі праці з питань підготовки науково-технічної інтелігенції вищою школою Одеси у першій третині ХХ ст. У контексті зазначеної теми розглянуто етапи становлення та розвитку двох, одних з найстаріших технічних вишів України – Одеського національного політехнічного університету (ОНПУ) і Одеського національного морського університету (ОНМУ). Встановлено, що процес зародження ОНПУ був пов'язаний з ініціативою місцевих прогресивних сил, а його спрямованість визначали регіональні чинники розвитку сфер народного господарства. На основі опублікованих та репрезентованих архівних джерел аргументовано зображено спадкоємність ОНМУ із структурними підрозділами ОНПУ, що дає підстави вважати роком зародження ОНМУ – 1918 р. Визначено основні ознаки аналізу становлення та розвитку вищої освіти водогосподарського комплексу в Україні.

Ключові слова: вища освіта, водогосподарський комплекс, вища школа, Україна, Одеса.

Valery Levchenko

For the 100th anniversary of the formation and development of higher education of a water management complex in Ukraine: the vector of Odesa

The article is devoted to the history of the formation and development of higher education for the training of specialists in the field of water management in Ukraine. There is t provides a historiographical analysis of Soviet and modern scientific literature on the formation and development of higher technical education in Odesa in the first third of the twentieth century. The generalizing works on the preparation of the scientific and technical intelligentsia by the Odesa High School are highlighted. The implementation of the objectives of the study allowed making significant clarifications in the picture of the development of higher education in Ukraine in the early twentieth century and making some important conclusions. In the context of this topic, the stages of the formation and development of two, one of the oldest technical universities of Ukraine – Odessa National Polytechnic University (ONPU) and Odessa National Maritime University (ONMU) are considered. It was established that the process of the origin of the ONPU was associated with the initiative of local progressive forces, and its focus was determined by regional factors in the development of spheres of the national economy. Scientific studies of modern Ukrainian researchers are characterized containing information on the history of two leading technical universities of Ukraine. The continuity of ONMU with structural divisions of ONPU is convincingly depicted on the basis of published and submitted archival sources, which gives grounds to be considered the year of birth of ONMU – 1918. The main signs of the formation and development of higher education of the water management complex in Ukraine are identified.

Key words: higher education, water management complex, high school, Ukraine, Odessa.

У 1918 р. відбулися карколомні події, які відіграли важливу роль у розвитку світової історії. Цього року 11 листопада закінчилася Перша світова війна, яка стала прологом і детонатором розпаду чотирьох імперій (Російської, Австро-Угорської, Османської й Німецької) та створенню на їхніх руїнах декількох модерних незалежних національних держав у Центрально-Східній Європі. Упродовж усього

1918 р. на теренах України послідовно діяло три національні державні формування (Українська народна республіка, Українська держава, Директорія), перше з яких 22 січня 1918 р. проголосило незалежність Української Народної Республіки, що після багаторічної відсутності на теренах України власної державності засвідчувало відродження української національної держави.

Пам'ятаючи і відзначаючи на міжнародному й державному рівнях епохальні геополітичні події глобального значення 1918 р., варто згадати й про події локального рівня, які відіграли та продовжують відігравати вагомий роль в усіх сферах життєдіяльності України та світового простору. Однією з таких подій є початок діяльності 18 вересня 1918 р. Одеського політехнічного інституту (див. фото 1), що дало поштовх для становлення та розвитку на теренах України навчального закладу багатoproфільної вищої освіти, в якому здійснювалася підготовка фахівців для різних сфер народного господарства, зокрема водогосподарського комплексу¹ (див. фото 2).

Вища школа Одеси на початку ХХ ст. перебувала на перехресті багатьох суспільно-політичних, соціально-економічних і культурно-історичних процесів, відчувачи їхній негативний і позитивний впливи. Станом на кінець 1917 р. вища школа Одеси налічувала 5 навчальних закладів: Новоросійський університет (НУ, діяв у 1865–1920 рр.)², Одеські вищі жіночі курси (ОВЖК, 1906–1920)³, Одеські вищі жіночі медичні курси (ОВЖМК, 1910–1920)⁴, Одеська консерваторія

Фото 1.

Печатка Одеського політехнічного інституту

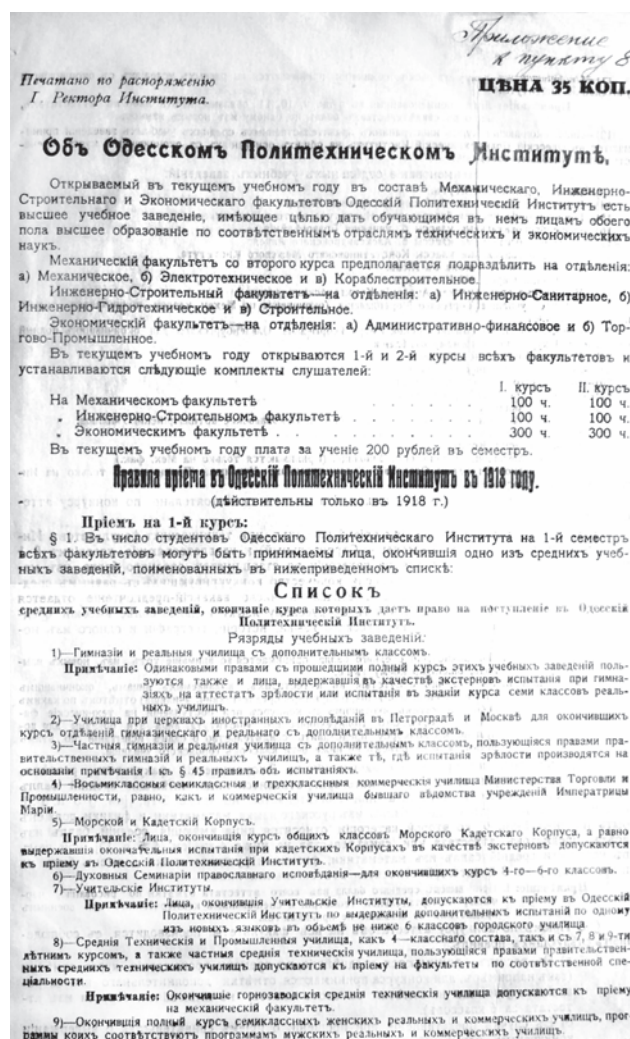

Фото 2. Додаток до пункту 8

«Про Одеський політехнічний інститут»

¹ Водогосподарський комплекс – структурний елемент різного за масштабами економічного та географічного простору, який охоплює водні ресурси, водогосподарські споруди, органи управління і контролю, водокористувачів (учасників водогосподарського комплексу (водний транспорт, рибне господарство, гідроенергетика, рекреація), які використовують водні об'єкти для виконання різноманітних операцій різних галузей народного господарства), характеризується певною функціональною, галузевою і просторовою структурою та є сукупністю технічних і соціально-економічних заходів щодо використання водних ресурсів в інтересах ефективного розвитку всіх галузей світової економіки. В основі функціонування водогосподарського комплексу лежить процес водокористування, який відображає становлення зв'язків між водними ресурсами та водокористувачами певної території у межах системи «водні ресурси – суспільство». Див.: Грищенко Ю.М. Комплексне використання та охорона водних ресурсів: навчальний посібник. – Рівне, 1997. – 247 с.; Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 319 с.; Сташук В.А. Сучасний стан та перспективи розвитку управління водними ресурсами України // Водне господарство України. – 2012. – № 5. – С. 5–9 та ін.

² Див.: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова (1865–2015): історія та сучасність / гол. ред. І.М. Коваль; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: ОНУ, 2015. – 962 с.

³ Див.: Мельник О.В. Становлення та розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879–1921 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Одеса, 2009. – 17 с.

⁴ Див.: Польова С., Смоляр Л. До історії жіночої медичної освіти в Одесі // Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє: мат. між. наук. конф. Одеса, 21–25 листопада 1995 р. – Одеса, 1995. – С. 121–123.

(ОК, від 1913 р.)⁵ і Новоросійський вищий міжнародний інститут (НВМІ, 1916–1920)⁶. Серед вишів Одеси на той час був єдиний заклад із багатим, понад півсторічним досвідом класичних традицій навчальної та наукової діяльності – Новоросійський університет, а всі інші – порівняно нові, створені впродовж останніх десяти років. Заклади вищої школи Одеси представляли всі головні її типи – загальноосвітні (НУ, ОВЖК) й спеціальні (медичний, музичний, дипломатичний), а за статусом поділялися на державні (НУ), громадські (ОВЖК, ОВЖМК, ОК) й приватні (НВМІ). Загальне керівництво вишами здійснювало відомство Міністерства народної освіти⁷, яке на підставі законів, указів, розпоряджень та циркулярів регламентувало їхнє академічне життя. Через це в сфері вищої освіти панував принцип централізації з боку міністра або попечителя навчального округу. У вишах провідна роль належала ректору (директору) закладу, а потім найближчому керівництву: інспекції, дирекції, попечителю навчального округу. Викладацький склад вишів мав певну автономію, але здебільшого був залежний від адміністрації та різних контролюючих інстанцій. Крім того, нестача кваліфікованих педагогів призвела до того, що чимало представників викладацького складу Новоросійського університету працювали за сумісництвом у декількох закладах одночасно⁸. Загалом станом на 1917 р. мережа вищої школи Одеси мала незначний багаторічний досвід, невелику кількість вишів, які готували спеціалістів за чотирма профілями у природничій і соціогу-

манітарній галузях знання та не мала хоча б одного вищого навчального закладу, який би здійснював підготовку фахівців для різних галузей народного господарства (інженерно-промислової, сільськогосподарчої, водогосподарчої, економічної тощо).

Ідея перетворення Одеси, як великого європейського портового міста на потужний промисловий центр педалювалася впродовж багатьох років XIX ст., а проте підіймалося питання щодо можливості підготовки кваліфікованих фахівців, здатних сприяти розвитку різних галузей промисловості. У зв'язку з цим починаючи від середини XIX ст. багато діячів культури, представників міської влади та прогресивної громадськості активно й наполегливо піднімали питання перед імперським урядом щодо організації в Одесі вищого навчального закладу технічного профілю. Першим публічним згадуванням з професійним обґрунтуванням необхідності та доцільності відкриття в Одесі технічного вишу на сьогодні є дві статті полковника артилерії, публіциста і громадського діяча П.В. Залеського – «Об устройстве в г. Одессе высшего технического училища» і «По поводу организации высшего технического училища в гор. Одессе», опубліковані, відповідно в лютому та березні 1874 р., в газеті «Одесский Вестник»⁹. Ці дії знайшли своє відображення у доповідних записках на адресу Одеської міської думи і управи з наполегливими побажаннями про відкриття у Південній Пальмірі технічного вишу. Як наслідок, 1895 р. міський голова, професор кафедри механіки

⁵ Див.: Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової: 100 років / [авт. кол.: Сокол О.В. та ін.; редкол.: Самойленко О.І. (голов. ред.) та ін.]; М-во культури України, Одес. нац. муз. акад. ім. А.В. Нежданової. – Одеса: Астропринт, 2013. – 309 с.

⁶ Див.: Левченко В.В. Одеський вищий міжнародний інститут – перший спеціальний приватний дипломатичний вищий навчальний заклад у світі // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 26: Міжвідомчий збірник наукових праць. Відп. ред. С.В. Віднянський. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2017. – С. 343–367.

⁷ Див.: Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. – М., 1991. – С. 354–366.

⁸ Див.: Левченко В.В. Трансформація вищої школи Одеси (1917–1922): проекти та реалії // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. – Вип. 8. – Одеса, 2009. – С. 38.

⁹ Див.: Мурашко Е.С., Самодурова В.В. Одесский политехнический институт: предыстория открытия в публикациях одесской периодической печати второй половины XIX – начала XX вв. // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 18, вип. 1 (9). – С. 66; Самодурова В.В. История создания Одесского политехнического университета в публикациях местной периодики второй половины XIX – начала XX ст. // Biblio-Колегіум: електрон. вид. – 2013. – Вип. 7. – Режим доступу: <http://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/18/15> (дата звернення: 22.10.2018). – Загл. з екрана.

Новоросійського університету В.М. Лігин провів постанову міської управи щодо безоплатного надання «майбутньому технологічному інституту» земельної ділянки¹⁰. Громадськість Одеси відгукнулася на заклик міського голови, обіцяючи пожертвувати 200 тисяч рублів на заснування технічного інституту в місті. У 1897 р. перемови про відкриття вишу технічного профілю велися на рівні урядових кіл у Санкт-Петербурзі, але й це не дало позитивного результату¹¹. Ці та інші ініціативи залишилися не втіленими у життя ні наприкінці XIX ст., а ні в перші 17 років на початку XX ст., тому що під будь-якими приводами імперський уряд відмовлявся відкривати новий виш у «зараженій» вільнодумством і революційними ідеями Одесі, яким особливо були піддані студенти, з їх романтичним захопленням прогресивних змін.

Отже, неоднозначна за соціальною спрямованістю, різноманітна за організаційними принципами і фінансовою базою, юридичним статусом і статевими критеріями для студентів, мережа вищої школи Одеси станом до 1918 р. переважно готувала фахівців вищої кваліфікації для державного апарату, органів земського-міського самоврядування, народної освіти, мистецтва, але вона не мала хоча б одного вишу, який би здійснював підготовку кадрів для різних царин народного господарства. Ідею розширення спектру профілів вишів Одеси час від часу висловлювали представники промислового капіталу, наукової інтелігенції та передової громадськості, тому що активний розвиток капіталістичних відносин в усіх сферах народного господарства з особливою швидкістю вимагав підвищення кількості професійних службовців, пред'являв все більший попит на кваліфіковані кадри. При тому, що на той час саме університети і профільні інститути виконували функцію накопичування наукового потенціалу в країні, були, за словами В.І. Вернадського, «одной из форм организации научной работы и главным путем проникновения ее в общечеловеческую культуру»¹².

Незважаючи на розуміння важливості реалізації ідеї збільшення мережі вищої школи Одеси шляхом відкриття різних за профілями вишів її

ініціатори постійно нашоувалася на гальмівний вплив держави. Маючи потребу в нових кадрах вищої кваліфікації та розвитку науки, імперський уряд не бажано йшов на розширення мережі державних та на істотне збільшення кількості громадських і приватних вишів. Самодержавство охоронно-бюрократичними засобами обмежувало дію у сфері вищої освіти нових сучасних прогресивних тенденцій. Тим самим стримувався процес підготовки більшої кількості кадрів різних профілів, в яких так потребувало суспільство Російської імперії на початку XX ст.

Зміни в усіх сферах життя привнесені революційними подіями 1917 р. не обійшли стороною питання реформування системи управління, структури, навчальних планів та викладацького штату вищої школи на теренах України, тому вони стали чинниками, які покликали за собою цілу низку змін. Перебудова управлінської та академічної діяльності у сфері всієї системи вищої освіти на українських землях розпочалася передовою громадськістю відразу після революційних подій 1917 р.

Перша світова війна і революції 1917 р. докорінно змінили політичну і соціальну сферу життя суспільства, невід'ємною частиною яких стала глобальна трансформація культури, разом з її складовою – системою вищої освіти. Протягом XX ст. суспільство пережило не одну модернізацію, кожна з яких певним чином змінювала його соціально-економічний устрій та кожного разу доводила, наскільки складним є вирішення проблеми розвитку і вдосконалення вищої школи. Одним із таких етапів модернізації вищої школи в Україні був період 1917–1918 рр.

У середині 1917/18 навчального року склад вищої школи України поповнив новий виш – Одеський сільськогосподарський інститут (ОСГІ), який став шостим вишем у вищій школі Одеси. Про початок його створення було оголошено в пресі в листопаді 1917 р. після проголошення та підтримки цієї ініціативи на загальних зборах Товариства сільського господарства південної Росії. Відкриття ОСГІ відбулося у лютому 1918 р., про що повідомила газета «Одесские новости»: «Местное общество сельского хозяйства ре-

¹⁰ Одесский политехнический институт: краткий исторический очерк (1918–1968) / Авторы-составители: Е. И. Цымбал, В. В. Никулин. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1968. – С. 7.

¹¹ Мурашко Е. С., Самодурова В. В. Вказ. праця. – С. 68.

¹² Вернадский В. И. Письма о высшем образовании. – М., 1913. – С. 7.

шило, несмотря на переживаемые события, не откладывает открытие института. Торжество не отличалось помпезностью, но носило характер настоящего праздника культуры. В произнесенных речах подчеркивалось громадное значение института не только для юга, но и для Одессы, как столицы громадного сельского района». Навчальний план чотирьохрічного курсу та правила прийому до приватного інституту склав професор кафедри агрономії природничого відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету О.І. Набоких, а першим директором закладу було обрано професора кафедри фізичної географії і метеорології того ж факультету І.Я. Точидловського¹³. ОСГІ став шостим вишем на теренах України та першим у її південному регіоні, в якому здійснювалася підготовка фахівців у сфері сільського господарства. Станом на 1917 р. в українських землях існувало п'ять вишів сільськогосподарського профілю, з яких один знаходився у центральному регіоні України (сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту, відкритого 1898 р.), три було сконцентровано в північно-східному регіоні (Харківський ветеринарний інститут (засновано 1850 р., нині – Харківська державна зооветеринарна академія), Ново-Олександрівський інститут сільського господарства та лісівництва (засновано 1816 р. у передмісті Варшави, у 1860-х рр. переведено до Новоолександрії Люблінської губернії, 1914 р. евакуйовано до Харкова), Харківські вищі сільськогосподарські курси (1912 р. організовано Н.І. Невіандт)), а один у західному регіоні – Академія ветеринарної медицини у Львові (1897)¹⁴. Перші три виші були державними, з яких Київський політехнічний інститут належав відомству Міністерства торгівлі й промисловості, а інші два входили до відомства Міністерства народної освіти. Четвертий виш за статусом був приватним

та підпорядковувався Головному управлінню землеустрою і землеробства¹⁵. Львівська академія була державним закладом.

У 1918 р. ще однією важливою подією у розвитку мережі вищої школи України стало відкриття Одеського політехнічного інституту (ОПІ), який став шостим вишем на теренах України та першим у південному регіоні, що надавав вищу технічну освіту. Станом на 1917 р. на українських землях нараховувалося п'ять вишів інженерно-промислового профілю: Львівська політехнічна школа (1844 р., технічний і торговельний відділи)¹⁶, Харківський технологічний інститут (1885 р., механічне і хімічне відділення), Київський політехнічний інститут (1898 р., механічне, хімічне, інженерне і сільськогосподарське відділення), Катеринославський гірничий інститут (1899 р.; до 1912 р. – Вище гірниче училище, гірське і заводське відділення), Катеринославський політехнічний інститут (1916 р., механічне та електротехнічне відділення). З п'яти перелічених вишів чотири перші були державними закладами, останній з них – приватним¹⁷.

Ідея створення в Одесі вишу технічного профілю була озвучена в доповіді представників «Союзу студентів-техніків» 9 квітня 1918 р. на зборах ініціативної групи громадських діячів, де обговорювалося питання щодо заснування політехнікуму: «Так как переживаемые безвременье и развал хозяйственной жизни страны не должны останавливать культурного строительства края, то приходится признать желательным осуществление в Одессе Политехникума в как можно ближайшее время»¹⁸. Для вирішення цього завдання важливим було бажання міської влади відкрити в одному з найбільших міст країни, який був науково-освітнім центром і головним портом південного регіону, Політехнічний інститут. Це орієнтувало на підготовку технічних кадрів у контексті промислового розвитку країни.

¹³ Одесский сельскохозяйственный институт: Краткий очерк (1918–1968). – Одесса, 1968. – С. 6–10.

¹⁴ Див.: Львівська державна академія ветеринарної медицини імені С.З. Гжицького (1784–2000) / ред.: Р. Кравців. – Л., 2000. – 902 с.

¹⁵ Див.: *Иванов А. Е.* Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. – М., 1991. – С. 359–372.

¹⁶ Див.: Від Реальної школи до Львівської політехніки: нариси з історії Львівської політехніки (1816–1918) / Упорядник О.В. Шишка; За ред. проф. Ю.Я. Бобала; Національний університет «Львівська політехніка», Науково-технічна бібліотека. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 440 с.

¹⁷ Див.: *Иванов А. Е.* Вказ. праця. – С. 359–372.

¹⁸ *Малахов В.П.* Одесский государственный политехнический университет // Очерки развития науки в Одессе / Отв. ред. С.А. Андронати. – Одесса, 1995. – С. 374–375.

Ініціатива студентів-техніків була підтримана Одеським відділенням Технічного товариства, та незабаром Одеська міська дума прийняла рішення щодо відкриття в Одесі Політехнічного інституту. При Технічному товаристві було сформовано організаційний комітет з представників зацікавлених установ і науково-технічної інтелігенції (А.О. Нілус, Ч.Д. Кларк (див. фото 3), Г.К. Суслов, І.Ю. Тимченко, М.М. Васильєв та інші). Цей комітет розбився на три комісії: програмно-навчальну (35 осіб), організаційну (22) і фінансово-господарську (22), які й провели підготовчу роботу щодо організації інституту¹⁹. У стислі терміни було розроблено «Устав Одеського политехнического института», в якому було визначено його структуру та вказувалося, що управління інститутом покладається на Опікунську раду (19 осіб), Раду інституту, Технічний комітет, факультетські збори, ректора і проректора інституту. У статуті також було визначено склад цих органів, порядок їхнього обрання та їхньої компетенції²⁰. «Союз студентів-техніків» попередньо провів реєстрацію абітурієнтів і студентів та розподілив їх за спеціальностями і курсам. Під час комплектування

Фото 3.
Професор
Чарльз Джонович
Кларк

студентського корпусу перевага віддавалася випускникам (або колишнім студентам) середніх і вищих навчальних закладів технічного профілю (студенти фізико-математичних факультетів приймалися в останню чергу)²¹. Останній чинник свідчить про наміри організаторів вишу вести підготовку саме техніків-практиків для різних галузей промислового господарства.

Одеський політехнічний інститут було засновано 15 вересня 1918 р.²², а його урочисто-офіційне відкриття та початок перших лекцій відбулося три дні по тому – 18 вересень. У зв'язку з цією подією в газеті «Одесский листок» з'явилося повідомлення про те, що «вчора в будівлі технічного товариства відбулася знаменна подія – відкриття Одеського політехнічного інституту», який починає своє довгоочікуване і необхідне для розвитку промисловості півдня країни життя²³. Так почалася історія сьомого вишу в Одесі. Першим ректором якого було обрано професора Московської артилерійської академії А.О. Нілуса²⁴.

На момент відкриття Одеський політехнічний інститут складався з трьох факультетів: механічного з електротехнічним, суднобудівним та механічним (промислове машинобудування та технології металів і дерева) відділеннями; інженерно-будівельного з відділеннями сухопутно-дорожнього будівництва, меліоративно-гідротехнічним і санітарного зодчества; економічного з публічно-господарським і приватногосподарським відділеннями. Кожне відділення, в свою чергу, розподілялося на декілька напрямів з метою підготовки спеціалістів у відповідних областях. Методика навчання передбачала обрання студентом одного з напрямів, поступово концентрувати свою увагу та зацікавлення на одному вузькому колі питань із області обраної ним галузі науки. Отже, головною тезою, яка формулювала лінію навчання студентів в ОПІ була: «Від загального до конкретного, від широкого до вузького, від підлеглої роботи до самостійної праці»²⁵.

З огляду на досвід першого навчального року на початку другого керівництво ОПІ провело реорганізацію структури факультетів. У 1919 р. прийом абітурієнтів проводився на факультети: механічний (відділення – заводських інженерів; залізничних інженерів; прокатних інженерів;

¹⁹ Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. Р-126, оп. 1, спр. 9, арк. 14–15.

²⁰ ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 9, арк. 1–19.

²¹ Там само, спр. 4, арк. 4–5 зв.

²² Там само, арк. 1.

²³ Одесский листок, 1918, 19 сентября.

²⁴ Одесский государственный политехнический университет, 1918–1998 / За ред. В.П. Малахова. – Одесса, 1998. – С. 3.

²⁵ ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 4, арк. 1–1 зв.

машинобудівне; гідромеханічне; електромеханічне; суднобудівне); інженерно-будівельний (відділення – санітарної техніки; меліорації; водних споруд і портів; залізниць і мостів; міських і земських доріг і мостів); економічний²⁶ (відділення – торгово-промислове; кооперативне; публічно-господарське; державного, міського та земського господарства). У результаті нововведень при збереженні основних напрямів фахів завдяки звуженню спеціалізацій відбулося збільшення відділень²⁷. Аналіз структури інституту, його навчальних планів, викладацького складу, умов прийому абітурієнтів дають можливість констатувати, що інфраструктура²⁸ ОПІ відповідала стандартам вишів того часу.

Становлення першого на півдні України технічного вишу відбувалося у вкрай несприятливих економічних умовах. На зламі 1910-х – 1920-х рр. унаслідок військових дій в країні не діяли або функціонували не на повну потужність порти, судноремонтні заводи, промислові підприємства, були частково зруйновані залізниці. На початку 1920 р. в долі ОПІ, як і всієї країни, відбулися радикальні зміни – 7 лютого в Одесі було встановлено радянську владу. Після перемоги більшовиків у революції й громадянській війні почався новий етап у розвитку системи вищої освіти, відбулося народження нової структури вищої школи, яка протистояла логіці та елементам попередньої дорадянської схеми. Економічні чинники кризової ситуації, яка склалася в країні, зумовили гостру потребу в розробці програми відродження та розвитку промисловості. Тому система вищої освіти була перекроєна під лекала радянської влади. 12 бе-

резня 1920 р. ОПІ було націоналізовано і переведено в розряд державних²⁹ з підпорядкуванням Народному комісаріату освіти УСРР.

Нове керівництво країни надавало великого значення відновленню промисловості, яка гостро потребувала фахівців високої кваліфікації. У зв'язку з цим перед керівництвом ОПІ ставилося завдання підготовки нових інженерних кадрів. З огляду на важливу значимість ОПІ в налагодженні економічного потенціалу країни, за рішенням влади, закладу виділили будівлі закритого на той час Інституту шляхетних дівчат (див. фото 4), на сьогоднішній день «старий» корпус ОНМУ), Одеського навчального округу та території, що прилягала до них між вулицями Зовнішньою (нині Мечникова) й Балківською. Приміщення колишніх Сабанських казарм (вулиця Канатна, 23), де від 1918 р. розміщувався ОПІ, 1920 р. із встановленням в Одесі радянської влади було зайнято Губернською надзвичайною комісією³⁰.

Фото 4. Інститут шляхетних дівчат
станом на початок ХХ ст.

²⁶ У 1920 р. економічний факультет було виділено зі складу ОПІ та введено до структури Одеського гуманітарно-суспільного інституту. Від 1921 р. надання вищої економічної освіти здійснювалося в Одеському інституті народного господарства, який поклав початок існування сучасного Одеського національного економічного університету. Див.: Левченко В.В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / Відп. ред. В.М. Хмарський; наук. ред. Т.М. Попова. – Одеса: ТЕС, 2010. – С. 283.

²⁷ ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 4, арк. 6.

²⁸ Термін «інфраструктура» розуміємо як сукупність матеріальних, організаційних і людських ресурсів або складну систему забезпечення наукової діяльності, яка включає такі компоненти: «суб'єкти науки» (вчені, наукове співтовариство), організацію науки; систему науково-дослідних установ; систему видання наукової продукції; комунікаційну та інформаційну систему; матеріально-технічну та фінансову бази науки; систему введення в практику результатів наукової діяльності. Детальніше див.: Урсу Д.П. Современная историография стран Тропической Африки. 1960–1980. – М., 1983. – С. 113; Попова Т.М. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета. – Одесса, 2007. – С. 81–84.

²⁹ Див.: Левченко В.В. Трансформація вищої школи Одеси (1917–1922): проекти та реалії // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. – Одесса, 2009. – Вып. 8. – С. 49.

³⁰ ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 4, арк. 2 зв.

За перших років функціонування ОПІ його діяльність заклала підґрунтя для підготовки в Одесі фахівців з вищою освітою у галузі економіки, електротехніки, кораблебудування³¹, гідротехніки, машинобудування, дорожнього будівництва і санітарного зодчества. Серед яких останні п'ять напрямів підготовки фахівців уперше було введено на теренах України. До 1918 р. жоден український технічний виш не здійснював підготовку фахівців з перелічених вище п'яти спеціалізацій. Загалом більшість відділень ОПІ готували кваліфіковані кадри для водогосподарського комплексу, що заклало фундамент становлення та розвитку системи вищої освіти для підготовки фахівців цієї галузі народного господарства саме в Одесі. Особливими прикладами цього в структурі ОПІ 1918 р. були суднобудівне і меліоративно-гідротехнічне відділення як провідні структурні підрозділи, де відбувалося становлення і розвиток вищої освіти в галузі водогосподарського комплексу промислового господарства. Характерологічним підтвердженням цього є предмети навчальних планів двох відділень. На суднобудівному відділенні викладалися курси теорії корабля, корабельної архітектури, вібрації кораблів, суднових механізмів, будівельної механіки корабля, а на меліоративно-гідротехнічному – гідравліка, гідрогеологія і бурові роботи, приморські споруди, водяні шляхи, використання водяної сили, гідрологія, греблі³².

Активний розвиток у стінах ОПІ спеціальностей водогосподарського комплексу підтверджує й той факт, що 1920 р. приміщення залишеної однопверхової будови (колишній лазарет-ізолятор) біля будівлі колишнього Інституту шляхетних дівчат було відведено під гідравлічну лабораторію, в якій відповідно до потреб водо-

господарського будівництва були відкриті три відділення: гідротехнічне (з питань санітарної гідротехніки та регулювання водних шляхів сполучення), гідромеханічне (з питань водопостачання та утилізації водних сил), суднобудівне (з випробування моделей суден і гвинтів)³³.

Ще більше значення для водогосподарського комплексу почав відігравати ОПІ на початку 1920-х рр., коли радянська влада поставила перед вищою школою завдання підготовки інженерних кадрів для усіх галузей народного господарства. Особливого значення на той час набуло становлення і технічне вдосконалення, розвиток водних шляхів сполучення водно-транспортної галузі народного господарства. У зв'язку з цим морському флоту, як одному з найважливіших видів транспорту (на той час нарівні із залізничним транспортом) для виходу на передові позиції була потрібна велика кількість кваліфікованих кадрів. Тому 1923 р. НКО УСРР, виконуючи директиви вищих партійних і радянських органів, ініціював переорієнтацію ОПІ на підготовку фахівців морського флоту. Так, зі складу механічного факультету виділили суднобудівне відділення, яке згодом отримало статус самостійного факультету³⁴. Унаслідок цих дій станом на 1925 р. ОПІ домігся значних успіхів у підготовці кваліфікованих фахівців для водогосподарського комплексу. Він став фактично центром науково-технічної думки в цій галузі не тільки в УСРР, а й в СРСР. На той час до структури ОПІ входили суднобудівний факультет з відділеннями суднобудування і судномеханіки, а також інженерно-будівельний (з гідротехнічним відділенням) та енергетичний факультети³⁵.

Завдяки підвищеній увазі та участі з боку держави у середині 1920-х рр. соціальний статус природничих наук, складовою частиною яких

³¹ У сфері надання вищої кораблебудівної освіти ОПІ став третім вишем на теренах колишньої Російської імперії та першим на теренах України. До 1918 р. інженерів-кораблебудівників готували на кораблебудівних відділеннях Морського інженерного училища в Кронштадті (створено 1894 р., підпорядковувалося Морському міністерству) і Петроградського політехнічного інституту (відкрито 1902 р., знаходився у відомстві Міністерства торгівлі й промисловості). Див.: *Іванов А.Е.* Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. – М., 1991. – С. 357–358.

³² ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 4, арк. 1–1 зв.

³³ Там само, спр. 129, арк. 70.

³⁴ Одесский политехнический институт: краткий исторический очерк (1918–1968) / Авторы-составители: Е.И. Цымбал, В.В. Никулин. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1968. – С. 28.

³⁵ Одесский национальный морской университет: История. Люди. Современность: 1930–2005 / Ред. кол.: И.В. Морозова и др. – Одесса, 2005. – С. 6.

були знання водогосподарської галузі, значно зріс. Це знайшло втілення у форсованому розгортанні інституційної структури науки, збільшенні масштабів підготовки кадрів найвищої кваліфікації, кардинальному розширенні та актуалізації проблематики. Модернізація водного транспорту проходила в умовах жорстокого фінансового, технічного, кадрового дефіциту, оскільки накопичення його внутрішніх ресурсів значно відставало від темпів розвитку. У 1920-х – 1930-х рр. водогосподарський комплекс УСРР знаходився в стані хронічної кризи. Впродовж цих років вся галузь страждала від нестачі фахівців. У такій ситуації посади інженерів заповнювалися техніками і практиками та часто залишалися вакантними. Дефіцит інженерів і техніків у портах пояснювався не тільки загальною для всієї країни проблемою індустріалізації, а й відсутністю їх в достатній кількості в дорадянській період.

На зламі 1929–1930 рр. керівництво країни все частіше стало озвучувати пропозицію щодо переведення вищої освіти повністю на галузеве підпорядкування, відновлення університетів з метою посилення відповідальності та послідовного здійснення реформи вищої школи. 5 березня 1930 р. відбулося засідання Політбюро ЦК ВКП (б), на якому було заслухано та обговорено доповідь комісії, затверджено проект резолюції щодо подальшої реформи системи вищої освіти в СРСР. Узагальнюючи і логічно завершуючи рішення липневого 1928 р. і листопадового 1929 р. пленумів, було прийнято рішення щодо переведення усіх технічних вишів, більшість технічних факультетів вишів у розпорядження ВРНГ СРСР, через нього – Радам народного господарства республік і господарським об'єднанням. Під час здійснення реформи все керівництво з питань підготовки кадрів зосереджувалась в руках господарських (профільних) народних комісаріатів і об'єднань. Також вони займалися методичним забезпеченням навчального процесу, але під контролем Народного комісаріату освіти.

Типовим прикладом реалізації на практиці рішень уряду щодо розширення мережі та створення профільних вишів є Одеський інститут інженерів водного транспорту (ОІВТ), який став попередником ОНМУ. ОІВТ було виведено зі структури ОПІ 1930 р. майже за кілька місяців, багато в чому завдяки підтримці керівництва галузі, наявних кадрів викладачів й ентузіазму ко-

лективу нового вишу. Подібним чином на той час в УСРР створювалося багато нових профільних вишів. Підтвердженням того факту, що попередник ОНМУ 1930 р. було виведено зі структури ОПІ як його складову частину є постанова РНК УСРР (виписка з протоколу № 19/672) від 12 червня 1930 р. «Про реорганізацію ВИШ'ів та ВТИШ'ів і про передачу їх у відання відповідних наркоматів» (див. фото 5). Таким чином, ОПІ був підданий «реорганізації», результатом якої був поділ його інфраструктури на мережу нових профільних інститутів та унаслідок якої його структурні підрозділи (факультети і відділення) стали предтечами багатьох новостворених закладів вищої школи УРСР: Одеський енергетичний інститут (факультети теплотехнічний, механічний, хладотехніки) організовано на основі енергетичного факультету; Одеський інститут зв'язку (факультети радіотехніки, топографії й телефонії) створено на основі факультету зв'язку;

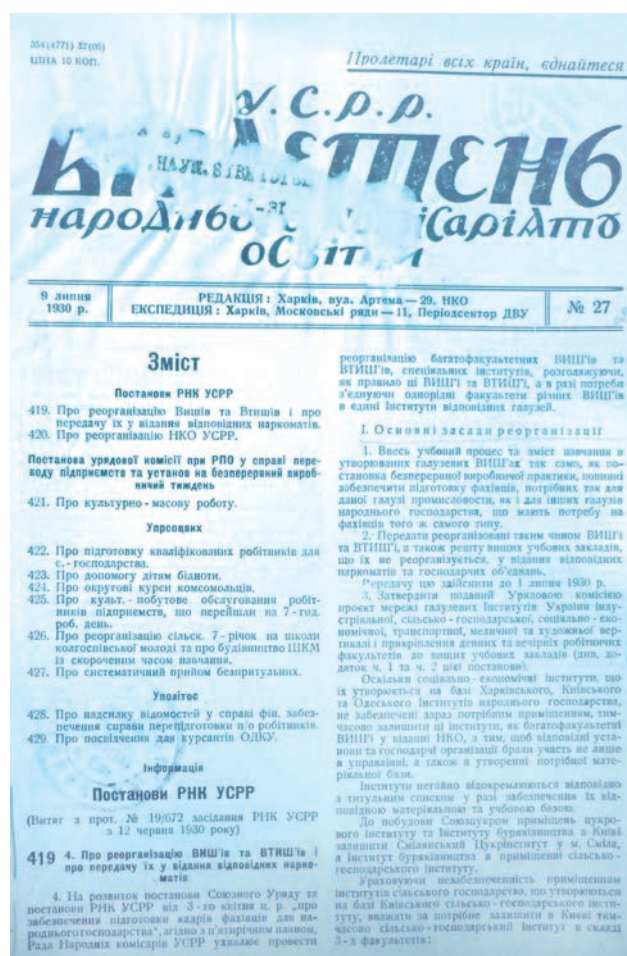

Фото 5. Виписка з протоколу № 19/672 від 12 червня 1930 р. «Про реорганізацію ВИШ'ів та ВТИШ'ів і про передачу їх у відання відповідних наркоматів»

Миколаївський суднобудівний інститут (факультети суднобудівний і машинобудівний) засновано на базі Миколаївського машинобудівного інституту та суднобудівного факультету ОПІ; Одеський інститут морського транспорту (ОІМТ) в складі гідротехнічного, експлуатаційного та механічного факультетів утворено на базі факультетів портобудування і гідротехнічних споруд. ОІМТ підпорядковувався відомству Народного комісаріату шляхів сполучення УСРР³⁶.

Незабаром ОІМТ було перепідпорядковано Народному комісаріату водного транспорту УСРР і він став іменуватися ОІВТ. На початку навчального року в структуру вишу було введено суднобудівний факультет. Відповідно трансформації структурних підрозділів ОПІ всі студенти були переведені на відповідні спеціальності нових вишів. Цікавим є той факт, що студенти старших курсів, які пройшли чотирирічне навчання в ОПІ стали першими випускниками новостворених вишів. Наприклад, Г. В. Неізнаний будучи студентом суднобудівного факультету ОПІ з 1926 року (система вищої освіти передбачала чотирирічне навчання) 1930 р. увійшов до складу першого випуску інженерів-суднобудівників ОІВТ³⁷.

У результаті реорганізації системи вищої освіти 1930 р. ОПІ було реорганізовано на декілька профільних вишів, зокрема ОІВТ, який з викладацьким складом і контингентом студентів відповідних відділень продовжили свою діяльність у приміщеннях свого попередника. На 1933 р. у країні склалася стала мережа вишів та було визначено номенклатуру спеціальностей для кожного з них, що зберігалася впродовж довгого часу (див. фото 6–12).

Фото 6. Навчальні майстерні

Фото 7. Навчальні майстерні

Фото 8. Електрозварювання

³⁶ Бюлетень Народного Комісаріату Освіти УСРР. – 1930. – № 27. – С. 1–8.

³⁷ Одесский национальный морской университет: История. Люди. Современность: 1930–2005 / Ред. кол.: И.В. Морозова и др. – Одесса, 2005. – С. 8, 20, 22.

³⁸ Методологічну аргументацію обґрунтування спадкоємності ОНМУ з ОПІ було викладено автором статті у низці публікацій: Див.: *Левченко В.В.* К вопросу становления и преемственности Одесского национального морского университета // Вісник Одеського національного морського університету: Збірник наукових праць. – Вип. 33. – Одеса, 2011. – С. 17–26; *Його ж.* Методологические основы истории вузов: конструирование традиций и разрыв преемственности (на примере высшей школы Одессы) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць. – Одеса: Фенікс, 2014. – Вип. 6. – С. 55–62; *Його ж.* К вопросу о методологической основе конструирования истории преемственности университетов в начале XXI в. (на примере высшей школы Украины) // Парадигмы университетской истории и перспективы университетологии (к 50-летию Чувашского государственного университета имени И.Н. Ульянова): сборник статей. В 2 т. Т. 1. – Чебоксары: ООО «Издательский дом «Среда», 2017. – С. 268–273.

³⁹ Від 1922 до 1929 рр. в УСРР технікуми мали статус вищих навчальних закладів та готували фахівців вузької спеціалізації, в той час як інститути готували керівників виробництва й адміністраторів.

Фото 9. Навчальні майстерні, кузня

Фото 11. Практика
в електрозварювальній лабораторії

Фото 10. Бюро реального проектування

Фото 12. Виробнича практика на судні

В основу підтвердження спадкоємності між ОПІ (1918–1930) та ОНМУ (1930–2018) ми вводимо три складові частини: передача ОПІВТ матеріальної бази ОПІ; традиції студентської спільноти, яка з реорганізацією вишу продовжувала освіту в новому закладі (слід зазначити залучення випускників до науково-викладацької діяльності) та частину педагогів ОПІ, які в ОПІВТ склали основу викладацького складу³⁸. Усі ці складові стали вагомими ланками спадкоємності – продовжували розвивати знання у різних областях водогосподарського комплексу. Таким чином, з огляду на канони спадкоємності вишів – послідовну передачу інфраструктури, то ОНМУ є зачинателем, провідним осередком розвитку і надання вищої освіти для підготовки фахівців у галузі водогосподарського комплексу в Україні, має всі підстави для святкування 2018 р. власного 100-річного ювілею, 100-річчя становлення й розвитку вищої кораблебудівної освіти та вищої освіти у галузі водогосподарського комплексу в Україні.

Сучасні українські виші, що надають вищу освіту за цими напрямками мають хронологічно менший родовід. Так, попередник Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова Миколаївський індустріальний технікум (відділення – суднобудівне, механічне, електротехнічне та шляхобудівне) з'явився 18 вересня 1920 р., а статус вищого навчального закладу отримав 1922 р.³⁹. Державний університет інфраструктури та технологій створений на підставі розпорядження Уряду України 29 лютого 2016 р. шляхом злиття двох столичних вишів – Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного та Державного економіко-технологічного університету транспорту веде історію свого родоvodu від 1922 р., коли у складі Київського політехнічного інституту почав існування факультет інженерів шляхів сполучення, що готував фахівців для сухопутного та водного транспорту. Національний університет водного господарства та природокористування у місті Рівне бере початок від Київського меліора-

тивного технікуму, створеного 1922 р. на базі меліоративного відділення Київського сільськогосподарського технікуму. Ізмаїльський інститут водного транспорту розпочав освітню діяльність 1997 р. Отже, ОНМУ є найдосвідченим і провідним вишем у становленні, розвитку та наданні вищої освіти для підготовки фахівців у галузі водогосподарського комплексу в Україні.

Відзначаючи 2018 р. ювілеї різноманітних подій 100-річної давнини, що мають надзвичайно важливе значення для формування та збереження культурної спадщини українського народу, варто згадати й про становлення та розвиток системи вищої освіти, яка сприяє підготовці фахівців для водогосподарського комплексу в Україні.

References

- Vernadskiy V. I. Pisma o vyisshem obrazovanii. – M., 1913. – S. 7. [In Russian].
- Ivanov A. E. Vysshaya shkola Rossii v kontse XIX – nachale XX veka. – M., 1991. – 392 s. [In Russian].
- Levchenko V. V. Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu / Vidp. red. V. M. Khmarskyi; nauk. red. T. M. Popova. – Odesa: TES, 2010. – 428 s. [In Ukrainian].
- Levchenko V. V. K voprosu stanovleniya i preemstvennosti Odesskogo natsionalnogo morskogo universiteta // Visnik Odesskogo natsionalnogo morskogo universitetu: Zbirnik naukovih prats. – Vip. 33. – Odesa, 2011. – S. 17–26. [In Russian].
- Levchenko V. V. K voprosu o metodologicheskoy osnove konstruirovaniya istoriy preemstvennosti universitetov v nachale XXI v. (na primere vyisshey shkolyi Ukrainyi) // Paradigmy universitetskoy istorii i perspektivy universitetologii (k 50-letiyu Chuvashskogo gosudarstvennogo universiteta imeni I. N. Ulyanova): sbornik statey. V 2 t. T. 1. – Cheboksary: OOO «Izdatelskiy dom «Sreda», 2017. – S. 268–273. [In Russian].
- Levchenko V. V. Metodologicheskie osnovy istoriy vuzov: konstruirovaniye traditsiy i razryiv preemstvennosti (na primere vyisshey shkolyi Odessyi) // Naukoviy visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriya: istoriya. Filosofiya. Politologiya: zb. nauk. prats. – Odesa: Feniks, 2014. – Vip. 6. – S. 55–62. [In Russian].
- Levchenko V. V. Odeskiy vyshchyi mizhnarodnyi instytut – pershiy spetsialnyi pryvatnyi diplomatychnyi vyshchyi navchalnyi zaklad u sviti // Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky. Vyp. 26. – Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2017. – S. 343–367. [In Ukrainian].
- Levchenko V. V. Transformatsiya vischoyi shkolyi Odesi (1917–1922): proekti ta realiyi // Yugo-Zapad. Odessika. Istoriko-kraevedcheskiy nauchnyy almanah. – Vip. 8. – Odesa, 2009. – S. 38–52. [In Russian].
- Malahov V. P. Odesskiy gosudarstvenniy politehnicheskii universitet // Ocherki razvitiya nauki v Odesse / Otv. red. S. A. Andronati. – Odesa, 1995. – S. 374–375. [In Russian].
- Melnyk O. V. Stanovlennia ta rozvytok vyshchoi zhinochoi osvity v Odesi (1879–1921 rr.): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk. – Odesa, 2009. – 17 s. [In Ukrainian].
- Murashko E. S., Samodurova V. V. Odesskiy politehnicheskii institut: predyistoriya otkryitiya v publikatsiyah odesskoy periodicheskoy pechati vtoroy poloviny XIX – nachala XX vv. // Visnik Odesskogo natsionalnogo universitetu imeni I. I. Mechnikova. Ser.: Bibliotekoznavstvo, bibliografizatsiya, knigoznaystvo. – 2013. – T. 18, vip. 1 (9). – S. 66–68. [In Russian].
- Odesskiy gosudarstvenniy politehnicheskii universitet, 1918–1998 / Za red. V. P. Malahova. – Odesa, 1998. – S. 3. [In Russian].
- Odesskiy natsionalniy morskoy universitet: Istoriya. Lyudi. Sovremennost: 1930–2005 / Red. kol.: I. V. Morozova i dr. – Odesa, 2005. – S. 6. [In Russian].
- Odeskiy natsionalniy universitet imeni I. I. Mechnykova (1865–2015): istoriya ta suchasnist / hol. red. I. M. Koval; Odeskiy nats. un-t im. I. I. Mechnykova. – Odesa: ONU, 2015. – 962 s. [In Ukrainian].
- Odesskiy politehnicheskii institut: kratkiy istoricheskii ocherk (1918–1968) / Avtoryi-sostaviteli: E. I. Tsyimbal, V. V. Nikulin. – K.: Izd-vo Kiev. un-ta, 1968. – 223 s. [In Russian].
- Odesskiy selskohozyaystvenniy institut: Kratkiy ocherk (1918–1968). – Odesa, 1968. – S. 6–10. [In Russian].
- Polova S., Smoliar L. Do istorii zhinochoi medychnoi osvity v Odesi // Ukrainska natsionalna ideia: mynule, suchasne, maibutnie: mat. mizh. nauk. konf. Odesa, 21–25 lystopada 1995 r. – Odesa, 1995. – S. 121–123. [In Ukrainian].
- Popova T. M. Istoriografiya v litsah, problemah, distsiplinah: Iz istorii Novorossiyskogo universiteta. – Odesa, 2007. – S. 81–84. [In Russian].
- Samodurova V. V. Istoriya sozdaniya Odesskogo politehnicheskogo universiteta v publikatsiyah mestnoy periodiki vtoroy poloviny XIX – nachala XX st. // Biblio-Kolegium: elektron. vid. – 2013. – Vip. 7. – Rezhim dostupu: <http://minilib.onu.edu.ua/index.php/main/article/view/18/15> (data zvernennya: 22.10. 2018). – Zagl. z ekrana. [In Russian].
- Ursu D. P. Sovremennaya istoriografiya stran Tropicheckoy Afriki. 1960–1980. – M., 1983. – S. 113. [In Russian].